

## Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar

*Within Environment, Human and Ethic Framework Approaches Devoted to the Solutions and Environment Issues*

Coşkun KARACA<sup>1</sup>

### ÖZET

Temiz bir çevre veya geniş anlamıyla ekolojik denge, karmaşık bir üretim ve tüketim zinciri neticesinde bozulmakta ve bu döngü, egemen düşünce sisteminin kurmuş olduğu paradigmlarla beslenerek devam etmektedir. Sistemin kendisine sağladığı olanaklar ile tutum, davranış ve etkinlikleri değişen insan ise, doğal çevrenin değiştirilmesinde ve bozulmasında en büyük pay sahibi olmayı sürdürmektedir. Bu çalışmada, çevre sorunlarının kökeninin anlaşılabilmesi için, insanın çevreye yönelik davranışlarına yön veren çevre etiği yaklaşımı tartışılmıştır. Bu kapsamda çevre sorunu ve insanın bu süreçteki yeri tartışılacak ve çevre etiğine ilişkin teorik bir çerçeve çizilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Çevre, Çevre Etiği, Çevre Sorunları ve İnsan

### ABSTRACT

A clean environment or in a broad sense the ecological balance is deteriorated by complex chain of product and consumption and this cycle continues to being fed by paradigms that established by the system of dominant idea. The men whose attitudes, behaviors and the activities chanced the opportunities provided by the system have the major shareholders of transformation and deterioration of natural environment. It this study, it is discussed that the approach the ethic of environment that leads the human attitudes toward the nature in order to understand the origin of environmental problems. It is particularly mentioned that the environment and the conceptual framework related with the environmental issues and the role of human effect of creation of the problems.

**Keywords:** Environment, Environmental Ethics, Environmental Issues and Human

<sup>1</sup> Öğretim Görevlisi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, Devrek/ZONGULDAK,  
E-mail: [coskunkaraca@hotmail.com](mailto:coskunkaraca@hotmail.com)

## 1. Giriş

Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar geçen süre içerisinde, bilim adamları, özellikle iklimlere bağlı çevre sorunlarının insan faaliyetlerinden dolayı değişime uğradığı konusunda fikir birliğine varmışlardır (Legget, 2007: 19). Sanayileşmenin yoğunlaştığı bölgelerde doğal kaynakların aşırı ve yoğun kullanılması bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Bu süreci hızlandıran; Bacon, Descartes ve Newton'un fikir babası oldukları paradigma; doğanın insanlara refah içinde yaşamaları için sunulmuş bir nimet olduğunu ve insanların onu sınırsızca tüketme hakkı bulunduğunu savunuyordu. İşte bu yeni paradigma ile çevre krizinin temelleri atılmış ve doğa kendini yenileme kapasitesinin üstünde kullanılmaya başlanmıştı (Karakoç, 2004: 67). Bu nedenle bugün karşılaşılan çevre sorunları, sanayi toplumu olmanın yeni bir maliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır (İlkin, 1998: 52). Ancak ekonomik büyüme adına çevreyi tahrip etmenin ve yaşanmaz hale getirmenin "insan neslinin devamını sağlamak" amacıyla bağdaşmadığı da ortadadır. İnsanoğlunun doğa ile uyum içinde yaşamak ve doğadan ihtiyaçları oranında yararlanmak yerine onu kirletmeye, sömürmeye, onu yok etmeye başlamasıyla ciddi küresel sorunlar baş göstermeye başlamıştır.

21. yy. başlangıcında insanoğlunun yeryüzü tarihinde daha önce rastlanmamış büyüklükte çevre sorunlarıyla karşı karşıya olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dünya üzerinde yaşamın sürekliliğini sağlayan hava, su ve toprak gibi doğal kaynaklar ürkütücü boyutlarda kirlenmekte veya tükenmektedir. Nüfus hızlı biçimde artmakta ve besin temini için gerekli tarım arazileri, ekolojik dengenin sigortası olan ormanlar ve ana biyolojik sistemler hızla kaybolmaktadır. Gelecek kuşakları tehdit eden zehirli gaz ve atıklar tüm dünyada artmaktadır. İklim değişikliğini doğuran nedenler, ozon tabakasını delecek ve birçok kara parçasını sular altında bırakacak seviyeye getirmiştir. Öncelikle yaşanan tüm bu sorunların yalnızca "teknik" bir sorun olmadığı bundan öte, daha büyük çaplı "toplumsal" sorunların bir boyutu olduğunu söylemek mümkündür.

Literatürde bu gibi sorunların çözümü noktasında salt bilimsel, teknolojik ve siyasal açıdan konuya yaklaşma eğilimi söz konusudur. Ancak çevre sorunlarının merkezinde insan unsurunun çoğunlukta yer tutması, bu sorunların kaçınılmaz olarak etik yaklaşım çerçevesinde açıklanmasına muhtaçtır. Bu nedenle çalışmada toplumsal, ekonomik, hukuki ve siyasal birçok yönü tartışılan çevre sorunlarında, en yetersiz ve eksik kalmış alan olan çevresel etik konusu tartışılacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, insan ve doğa ilişkisini hem tarihsel hem de sistematik açıdan ele alarak insanın doğa karşısında, yanında ve birlikte nasıl var olmasını gerektiğini açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle çevre sorunu ve bu sorunların ortaya çıkma sürecinde insanoğlunun rolü tartışılacak ve çevre etiğine ilişkin teorik bir çerçeve çizilecektir. Kapitalist üretim anlayışına alternatif olarak geliştirilen, insana ve doğaya saygılı yaşam tarzını benimseyen "sürdürülebilir kalkınma" modeli ise sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır.

## 2. Çevre ve Çevre Sorununa İlişkin Kavramsal Çerçeve ve İnsan-Çevre İlişkisi

Çevre, en genel anlamıyla "canlıların içinde yaşadığı, hayati bağlarla bağlı oldukları ve çeşitli şekillerde birbirlerini etkiledikleri ortam" olarak düşünülebilir (Yıldız vd., 2005: 14). Doğal çevre birbirleriyle ilişki içerisinde olan farklı dengeler üzerine kurulmuştur. Doğal çevreye çoğunlukla insan tarafından dışarıdan yapılan bir müdahale dengenin bozulmasına sebep olmakta ve çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda çevre sorunlarını "yapay çevresini oluşturmak isteyen insanın, doğal çevre üzerinde oluşturduğu tüm olumsuz etkiler ile doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımının doğanın üretken potansiyelini tehdit ettiği" bir çevre

durumu olarak tanımlamak mümkündür (Haila ve Levins, 1992: 226; Ertürk, 1996: 47; Özer, 1998: 2).

16. yüzyıldan itibaren bilimsel alanda yaşanan hızlı değişimler hayatın her alanına nüfuz etmeye başlamıştır. Bu dönemde organik dünya anlayışı ile mekanik dünya anlayışı yer değiştirmiş ve mekanik sistem tarzındaki bu kartezyen evren anlayışı tabiatın işletilmesi ve sömürülmesi için bir dayanak teşkil etmiştir. Hatta Descartes, canlı organizmaları bile basit makineler olarak düşünmüş ve insanları, işleyen bir makine olarak görmüştür. Hayatın bu parçalı açıklaması bir taraftan modern bilimin gelişmesini sağlarken diğer yandan daha sonraları işinden çıkılamaz sorunlara öncülük etmiştir (Görmez, 2003: 30). Çevresel sorunların ortaya çıkış sürecini, insan-merkezli yaklaşımla açıklamak mümkündür. Batı kültürünün etkisi altında ortaya çıktığı kabul edilen insan-merkezli görüş, insanın kendisini “doğanın efendisi” olarak görmesi temeline dayanır (Armstrong ve Botzler, 1993: 53). Diğer varlıkların ise sağladığı yarar veya işlevden bağımsız olarak kendi başına bir değeri yoktur. Onlar sadece insanların kendi çıkarı ve iyiliği için kullanacakları bir araçtır (Ünder, 1996: 59). Bu görüşe göre insanın, cansız varlıklara ve doğaya karşı doğrudan bir sorumluluğu söz konusu değildir (Karakoç, 2004: 63).

Ortak kabul edilen bir görüşe göre, antropojenik etkilerin (insan etkileri) olmaması durumunda, yaşam; sonsuza kadar kendini durağan koşullarda devam ettirme kapasitesine sahiptir (Botkin ve Keller, 1998: 60-61). Gaia'nın hipotezinde de ileri sürdüğü gibi, gezegenimizdeki yaşam kendini sürdürebilecek koşulları sağlamaya yönelik olarak işlemekte ve bu inanç, ekosistemdeki organizmaların dinamik bir kararlılık dengesinde olduğu varsayımına dayanmaktadır (Marin, 2004: 48). ABD’de gerçekleştirilen Biosphere II deneyimi bu dengenin dışarıdan bir müdahale sonucunda nasıl bozulduğunu ortaya koyması açısından güzel bir örnektir. Biyosferimizdeki koşulları aynen taklit etmek amacıyla yola çıkan, farklı disiplinlerden bir araya gelen bilim adamları, insanlara yeni bir yaşam alanı oluşturmak için dünyadan tamamıyla izole edilmiş ve kendi olanaklarıyla tüm yaşam koşullarının üretileceği devasa bir binada Biosphere II deneyini test etmişlerdir. Ancak bu deney kısa süre içerisinde başarısızlıkla sonuçlanmış ve deneyde görev alan kişilerin yaşamı tehdit altına girmiştir. Bu başarısızlıkta doğaya dışarıdan yapılan bir müdahalenin yaşamı nasıl imkânsız kıldığı açık bir şekilde kanıtlanmıştır. Deney sonrası başarısızlığın nedenlerine yönelik yapılan araştırma, toprağın aşırı biçimde gübrelenmesinin deneyin başarısızlıkla sonuçlanmasında başat faktör olduğunu göstermiştir. Çünkü sebze ve meyvelerin yetiştirilmesi için toprağa aşırı gübreleme yapılması, mikroskobik organizmaların toplam nüfusunda artışlara neden olmuş ve bu organizmaların giderek artan oksijen talepleri, kısa bir süre içerisinde bilim adamlarının teneffüslerinde zorluklar meydana getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte organizmaların bir bölümünün ölümünün gerçekleşmesiyle çürümenin başlaması ve diğer organizmaların da bu süreci izlemesi Biosphere II deneyinin yaşam sistemlerini felç etmeye yetmiştir (Severinghaus vd., 1994: 36). Küçük bir canlı dünyası oluşturmak için taklit amaçlı kurulan Biosphere II deneyi, ekolojik sisteme dışarıdan yapılan bir müdahalenin, dengeleri nasıl değiştireceğini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Çevre sorunları ile bu sorunları ortaya çıkaran sorunsallar arasındaki karşılıklı ilişki bugüne kadar literatürde sıkça tartışılmış ve çözüme dönük önemli bir birikim sağlanmış olsa da bazı sorunların somut yansımaları çözümün görünen kısımlarını aydınlatmakla birlikte sorunun aslı sosyolojik bir varlık olan insanın algılamaları neticesinde şekillenmektedir. Bu nedenle algılama düzeylerinin ve ahlaki etiğin insan davranışları üzerindeki etkisinin önemli olması, çevre konusunda yapılacakların insan merkezli bir yaklaşımla çözülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle insan davranışlarına yön veren etik kavramı ile yine insan

davranışlarında değişimi amaçlayan bilinçlenme ve duyarlılık konusu çevre sorunlarının çözümünde önemli bir yer tutmaktadır.

### 3. Çevre Etiği

Çevre etiğinin anlaşılabilmesi için öncelikle kavramı oluşturan etik ve ekoloji kelimelerinin ne anlama geldiğine bakmak gerekmektedir. Genellikle iki farklı anlamı olduğu kabul edilen etik kavramı ilkinde alışkanlık, töre, gelenek anlamlarını taşımakta ve bunlara uyanların etiğe uygun davrandığı düşünülmektedir. Diğer anlamında ise etik, kişilerin kendisine aktarılan eylemlerini, toplumda yerleşik olan kuralları ve değer ölçülerini sorgulamaya ve iyi olanın olduğunu bulmaya yönelik çabalarını ifade etmektedir (Pieper, 1999: 30). Ekoloji ise “insanın, insanlarla ve diğer canlılarla olan karşılıklı ilişkilerinin ve canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortamdaki canlı ve cansız varlıklarla olan etkileşimlerinin bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2002: 28). Çevre etiği ise insanlar ve doğal çevreleri arasındaki ilişkilerin içinde bulunduğu toplumun değerleri ve kuralları çerçevesinde nasıl şekillenmesi gerektiği, insanın nelere ve kimlere karşı sorumlu olduğu gibi konular ile ilgilenmektedir. Bu tanım çerçevesinde her insanın kendine karşı sorumlu olması yanında kendi gibi canlı olan çevre ve topluma ve de gelecek kuşaklara karşı önemli sorumlulukları olduğunu söylemek mümkündür.

Çevre sorunlarının ekosistemi tahrip eder boyuta ulaşmasıyla birlikte değişen koşullar ve gereksinimler temelinde başvurulmuş çevre etiği yaklaşımı, ekosistemin var olan denge ve bütünlük içindeki işleyişini korumayı hedeflemektedir. Bu anlamda yerküredeki sağlıklı yaşam koşullarının bozulma tehlikesi, insanlığın ileri bir bilinç düzeyi ile insan çevre ilişkilerini açıklamaya ve düzenlemeye yönelik yeni yaklaşımlar geliştirmesi ve bu doğrultuda ortak eylem içine girmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Ertan, 1998: 125-126).

Çevre etiği, insanların doğa ve doğa unsurları ile olan ilişkilerinde ve çevreyle ilgili verilmesi gereken kararlarda, etkili olabilecek her türlü tutum ve davranışları irdeleyen kuramsal bir disiplin olarak tanımlanabilmektedir. Çevre etiği, insanın kendisi dışında kalan doğa ile ilişkisinin nasıl olması gerektiği üzerine kafa yormakta ve doğru davranışın ne olduğunu belirlemeye çalışmaktadır (Amerbauer, 1998: 71; Yağanak ve Önkol, 2005: 589). Gerçekten de çevre düzeninin olmadığı, doğanın bozulduğu ve kirlendiği bir ortamda tam anlamıyla mutluluktan söz etmek olanaklı değildir. Çevre etiği yaşadığımız ortamda karşılaştığımız ekolojik problemlerin çözümü amacıyla uğraş vermektedir (Freiman, 2006: 133). İyiyeye yönelik bir çevre etiği doğaya bakışı değiştirmeyi gerekli kılmakta, yalnızca insanların çıkarları ve gereksinimleri doğrultusunda hareket edilmesinden vazgeçilmesini doğru olarak görmektedir (Rock, 1996: 83-93).

Günümüz çevre sorunlarının temel nedenini insanların değer yargıları ve yaşam biçimleri oluşturmaktadır. Bu norm ve değerlerin neler olduğu sorusu geçmişten günümüze kadar cevabı aranan bir sorudur. Ancak her zaman ve her yerde geçerli, değişmez, iyi ve doğru davranış kurallarının varlığından söz etmek mümkün değildir. Örfler ve adetlerle ilgili olan, insana saygıyla ilintili, bireyleri ve insan topluluklarını karakterize eden her şeyin “etik” kapsamında ele alınması işi zorlaştırmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 244-245). Çevre odaklı etik değerler, birey-toplum-doğa ilişkilerinde kurulacak denge çerçevesinde doğru eylem ve yaşam biçimlerinin seçilmesini temel almaktadır. Etik, bir yandan da siyasal, toplumsal, ekonomik, ekolojik yapı ve bu yapıların etkilediği birey-toplum-çevre ilişkileriyle gelişmektedir (Selsam, 1995: 32-33). Etik bir davranış olan çevreye saygı, insanın kendisine ve insanlığa saygısının ortak bir sonucu olarak görülmekte ve gelecek kuşaklara karşı duyulan

sorumluluğun, dayanışma duygusunun da bir anlatımı olarak anlaşılmaktadır. Böyle düşünüldüğünde, çevrenin korunması politika konusu olduğu kadar, etik bir konudur da. Batılı düşünür Stewart Udall, bir yapıtında; “Hepimiz yeryüzünün kiracılarıyız” demiş ve tıpkı bir sözleşmede olduğu gibi, sözleşmenin bir tarafı olarak, insanoğlunun uymak zorunda olduğu bir dizi etik kuralları olduğuna dikkat çekmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 346).

Çevreye zarar veren de, çevreyi koruyacak olan da, özde, bencil bir varlık olan insandır. Oysa çevrenin korunması ve geliştirilmesi, çevre değerlerine sahip çıkılması, bencil bireylerin kişisel yararları ile toplumun kısa ve uzun dönemdeki çıkarları arasında bir denge kurmayı zorunlu kılmaktadır. Doğanın dengesini kaybettiği bir aşamada her şeyin niceliksel bir düşünce ile görüldüğü bir dönemde, niteliksel değerlerin olduğunun hatırlatılması doğaya bir değer atfedilmesi işlevini yerine getirmiştir. Hukuk kurallarının bittiği etkisiz kaldığı yerde ahlak kurallarına gereksinme duyulduğu açık olmakla birlikte, ahlak kurallarının bir yana itildiği durumlarda da toplumsal değerlere saygılı kalmayı sağlamakta hukuk kurallarına gereksinim duyulmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 248). Buna göre, yükümlülüklerimiz etik bir çerçevede düşünülmemekte, gereksinimlerimizin doğurduğu haklar ise hukuki bir temele dayanmaktadır. “Etik, ne yapmamız, nasıl davranmamız, ne tür insanlar olmamız gerektiğini belirleyebilmek için geçmiş yaşantılarımızı bilinçli olarak bugüne yansıtılmamız gerekli kılar” (Des Jardins, 2006: 34). Yasa koyucular hukuk kurallarını düzenlerken, toplumun değer yargılarını bir ölçüde göz önünde bulundururlar. Bununla birlikte, çevre değerlerinin korunması bakımından, yaptırım salt tepki ve kınama olan ahlakın ne ölçüde yeterli bir güvence olduğu sorusu tartışmaya açıktır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 247). Canlı merkezli etik tüm yaşamın içsel bir değere sahip olduğunu varsaymakta ve bu görüşe göre doğaya karşı yapılan her müdahalenin bir sorumluluk ve bilinç içerisinde yapılmasını şart koşmaktadır. Yaşama saygı, bu karar ve davranışların sorumluluğu konusunda duyarlı olmamızı gerektiren bir anlayıştır. Schweitzer’in bu anlayışı bireyi, gelişigüzel, umursamaz bir biçimde ve vicdani bir rahatsızlık duymadan bir canlının yaşamına son vermesinden alıkoymakta ve ahlaki bir yaşam sürmeye yardımcı olmaktadır (Des Jardins, 2006: 35).

#### 4. Çevreye Karşı Duyarlılıkta Yaşanan Dönüşümler

Geçmişte insanoğlu çevreyi pek çok değer üzerinde görüyordu. Ancak belirli dönemler ve süreçler insanoğlunun çevreye karşı tutum ve davranışlarını etkilemiş ve bu durum doğal çevrenin önemli ölçüde bozulmasına ve değişmesine neden olmuştur.

Özellikle coğrafi keşifler ve icatlar, Rönesans, reform hareketleri, sanayi devrimi gibi önemli gelişmeler toplumlarda büyük dönüşümlere neden olmuştur. Ancak bunların hiçbirisi günümüzdeki gelişmeler kadar hızlı olmamıştır (Özer, 2001: 173-174). Aslına bakıldığında insanın kendisi bu sorunların hem nedeni hem de sorunlardan etkilenen tarafı olmaktadır. Çünkü insan dışındaki varlıkların doğal bir düzen içinde kendi varlıklarını sürdürdüğü kabul edilmektedir. Düşünce tarihinin ilk dönemlerinden beri var olan ‘doğayı anlama ve algılama’ uğraşlarının, ekolojiye ve ekolojik sorunlara yönelmesi için çevresini kirleten insanın, ondan zarar görmeye başlaması gibi bir sürecin yaşanması gerekmiştir (Yiğit, 2007: 5). Yaşanan bu süreçte ekolojik sorunların ortaya çıkmasında etkili olan pek çok faktör bulunmaktadır. Ülkelerin sanayileşme istekleri ve daha yüksek gelir düzeyine ulaşma çabaları çevre sorunlarında yaşanan olumsuz dönüşümde başrolde yer almaktadır. Bununla birlikte insanın doğaya hükmetme isteği, merkezi hükümetin yerel halkın kullandığı alanları mürşifçe idare etmesi, siyasi rejimlerin doğaya karşı aldığı tavırlar ve uluslararası sermayenin yüksek üretimle doğaya verdiği zararlar da ekolojik dengenin bozulmasında rolü olan faktörlerdir.

### 3.1. Sanayileşme

Çevre sorunlarının temelinde sanayileşmenin ortaya çıkardığı üretim unsuru yer almaktadır. Özellikle Sanayi Devriminin “Sanayi Toplumu”nu ortaya çıkarması, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi’yle birlikte üretim unsuru olarak algılanmaya başlayan çevre, sanayileşme sürecinde çok yoğun biçimde üretime katılmıştır. Çevrenin bir üretim unsuru olarak görülüp bu şekilde kullanılması, başta kirlilik olmak üzere çeşitli çevre sorunlarına yol açmıştır (Görmez, 2003: 12).

Günümüz endüstri toplumunun, sonuçlarını dikkate almaksızın sürekli ekonomik büyümeye dayalı yapısının fiziksel sınırları zorladığı görüşü çevreci ideolojinin yapı taşlarından biridir (Çoban, 2002: 14). Meadows vd. tarafından 1972 yılında yayınlanan “Büyümenin Sınırları” başlıklı rapor da sanayileşme karşısında doğal kaynak rezervlerinin tükenmekte olduğunu, tarımsal üretimin hızla artan nüfusu beslemekte yetersiz kaldığını, endüstriyel ve tarımsal atıklar ve nüfus baskısının çevrenin taşıma kapasitesinin ötesinde yoğun bir kirlilik ortaya çıkardığını savunmuştur (Meadows vd., 1972).

Çevreci ideolojiye göre sanayileşme, teknoloji yoğun bir üretim sürecinde talebin kısıtlanmasına dayalı üretim örgütlenmesiyle yalnızca küçük bir azınlık için refah sağlarken çoğunluğu yoksulluğa mahkûm etmektedir. Sanayileşmede çevre ile ilgili sorunlar ve politikalar insan-merkezci görüşlerle biçimlenmekte ve çevrenin; korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir değer olmak yerine işletmeye açık bir kaynakmış gibi ele alındığı bilinmektedir (Çoban, 2002: 12). Sokaktaki bir çocuğun defterini çamura düşürmesi ve artık kullanamayacak hale gelmesini gören bir çevrecinin ilk aklına gelen bu çocuğun çamura düşen defter yerine yeni bir defter alarak çevreye zarar vermesi olurken defter üreten bir firma sahibinin aklında ise satacağı ve ilave para kazanacağı yeni defter üretimi gelecektir. İşte bu örnek sanayileşme ve kâr güdüsüyle hareket etmenin etik anlayışımızda ortaya çıkardığı tahribatı gözler önüne sermektedir.

Çevre kalitesine ilişkin yapılan ölçümler yeryüzündeki kirlilik seviyesinin yüksek olduğu alanların sanayileşmenin yüksek olduğu alanlar olduğunu gözler önüne serse de bu kirliliğin son dönemlerde kırsal alanlara ve tarım topraklarına da yayıldığı görülmektedir. Bunda temel neden insanoğlunun tüketim ve zevklerinde meydana gelen değişimlerdir. İnsanın materyalistik anlayış ile zenginleştikçe daha da açgözlü hale gelmesi, doğaya karşı hassasiyetini azaltmıştır. Dünyayı ele geçirme ve ne olursa olsun tüm gereksinimlerini karşılamak için mücadele etme anlayışını reddeden ve dünyanın doğallığını zengin yaşama tercih eden vahşi (!) Durham Kızılderi reisinin 1855 yılında ABD Başkanına verdiği yanıt bu durumu özetlemektedir: “Ormanın en gizli köşelerine kadar dünya insan kokusu ile dolduğunda, sevimli tepelerin görüntüsü konuşan tellerle kirlendikten sonra, bir bakacaksınız ki gökteki kartallar yok olmuş. Hızlı kosan taylara elveda demişsiniz. Bu ne demektir biliyor musunuz? Bu yaşamın sonu ve sadece daha fazla hayatta kalmanın başlangıcıdır. Bu dünya kutsaldır. Beyaz adam bile ortak kaderimizden kaçamaz.”

### 3.2. Gelir Düzeyi ve Yoksulluk

Uygulanan her politikanın alternatif bir maliyeti vardır. Çevre kalitesini artırmanın alternatif maliyeti ise ekonomik olarak kaybedilecek maliyetlerdir. Ülkelerin çevre politikası uygularken karar vermesi gereken iki temel sorundan ilki çevre kalitesini dolayısıyla insan sağlığını

korumak diğeri ise üretimi düşürmek veya maliyetleri artırmaktır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çevre sorunlarından önce çözülmeyi bekleyen daha önemli sorunlar vardır. Bunlardan biri de yoksulluk sorunudur. Bazı durumlarda gelişmekte olan ülkeler halkın gelir düzeyine bağlı olarak refahını yükseltmek pahasına çevreyi ihmal edebilme hakkına sahip olduklarını düşünmektedir. Bu paradoksun aşılması da ne yazık ki her zaman mümkün görünmemektedir. Yüksek gelir ve çevresel tahrip düzeyi arasında birbirinin ikamesi olan bir ilişkinin mevcudiyeti bu çıkmazın müsebbibi olmaktadır. Bu açıklamalardan şu sonuca varmak mümkündür; kişi başı gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde çevrenin korunması ve kalitesinin artırılmasına yönelik kaynak ayırmak kolay iken yalnızca geçimlik düzeyde gelir elde eden kişilerin bulunduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bunu yapmak zordur.

Gelişmiş ülkelerde teknolojiyen ve üretim-tüketim artışından doğan kirlenmeye bolluk kirlenmesi denmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, yoksulluk kirlenmesinden söz edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, kısa vadede ekonomik büyüme ve kalkınma hedefine ulaşmak istemekte, bu nedenle önceliği çevreye değil, ekonomiye vermektedirler (Keleş ve Hamamcı, 2002: 32). Çevrenin korunmasının ancak yeterli ölçüde gelire sahip olduğu durumda sahip olunacak eğitim, sağlık, beslenme ve kültür ile mümkün olduğunun unutulmaması gerekir.

### 3.3. Çevreyi Hüküm Altına Alma İsteği, Tahakküm Kurma

Yaşadığımız dünyada ortaya çıkan çevresel sorunların belki de en önemli sorumlusu insandır. İnsanın doğa üzerindeki baskısının her geçen gün daha da artması ve bunun sonucunda var olan ekolojik dengenin bozulmaya başlaması, küresel anlamda kendisini hissettirmeye başlamış ve önemli bir sorun haline gelmiştir (Özer, 2001). Dolayısıyla ekolojik bunalımın kaynağını bulmak için insan veya toplum davranışlarının derinliklerinde yatan kurumsal, ahlaki ve manevi temellere bakmak gereklidir.

İnsanlıkla doğa arasında var olan kavga, tamamıyla insanın insanla olan kavgasının bir uzantısıdır. Ekoloji hareketi, tahakküme ilişkin sorunlarını tüm yönleriyle kucaklamadıkça, bugünün ekolojik bunalımının temelindeki nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik bir çözüm üretmez (Bookchin, 1996: 47).

1970'lerden itibaren, tüm dünyada yükselişe geçen yeşil harekette önemli bir rol oynamış Murray Bookchin (1996); toplumların birbirleri üzerinde hüküm kurmayı arzulayan davranışları sonucunda oluşan hiyerarşik ilişkilerin, sınıflar, mülkiyet biçimleri ve devlet kurumlarının, kavramsal olarak insanlığın doğayla olan ilişkisine de taşındığı görüşünü savunmaktadır. Bookchin'e göre, mevcut ekolojik bunalımın kökenini bulacaksak, tek başına tekniğe, demografiye, büyümeye bakmak yerine, bakışlarımızı, hiyerarşi ve tahakkümü doğuran, toplumunun derinliklerinde yatan kurumsal, ahlaki ve ruhsal değişimlere çevirmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla insanın doğaya hükmetme zorbalığının altında erkeğin kadın, yaşlının genç; zenginin fakir ve nihayetinde insanın insan üzerindeki tahakkümü yatmaktadır.

### 3.4. Siyasal rejimler

Çevre sorunlarının temelinde bir tarafta faydasını maksimize etmek için çabalayan tüketici, diğer tarafta kârını maksimize etmek için çalışan üretici olan insan yatmaktadır. Bu çıkar

ilişkilerinin mevcut olduğu bir düzende ekolojik bir toplumun inşası pek mümkün görünmemektedir.

Siyasal rejimler bir ülkede üretim araçlarının kullanım biçimini ve ülkenin sahip olduğu öncelikleri belirlemektedir. Yakın döneme kadar “kalkınmacı devlet anlayışı” dışındaki pek çok siyasi görüş temelde tek bir amaç için uğraşı içindeydi; bu amaç milli gelir artışı yani ekonomik büyümenin sağlanmasıydı. Siyasal rejim ve çevre sorunları denildiğinde ilk akla gelen kapitalist üretim anlayışı olsa da temel de sosyalist düşüncenin de amacı ekonomik büyümeyi sağlamak olduğundan her iki rejimin de çevre üzerinde benzeri yükler ortaya çıkardığı söylenebilir. Çünkü sosyalizmin eleştirisi üretimden ziyade paylaşım ile ilgilidir.

Rekabeti öncülleyen ve sürekli kâr güdüsüyle uyarılan kapitalizm, üretim tekniğini çok geliştirmiş ve geçmişte görülmemiş bir düzeyin üzerine çıkarmıştır. Bu güdüyle hareket eden kapitalist ülkelerde “sermayenin uygarlaştırıcı misyonu” olarak bahsedilen maddi bir refah ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu refah artışı insanları ve doğayı ilgilendiren pek çok olumsuzlukla birlikte başka biçimlere bürünerek refah azalışıyla sonuçlanmıştır. Bu sonuçların ortaya çıkışında doğrudan veya dolaylı olarak kapitalist sistemin üç özelliği etkili olmuştur. Bunlar: (Gouverneur, 1997: 211-214).

1. Kapitalizmde maksimum kar anlayışıyla çalışan sistem ve bu doğrultuda alınan kararların ekolojik sonuçlarının düşünülmemesi,
2. Daha fazla tüketim, daha fazla fayda ve daha fazla kar anlayışına dayalı modelin gezegendeki hammaddeleri ve enerji kaynaklarını sonu yokmuşçasına kullandırması,
3. Az gelişmiş ülkelerde verimli arazilerin üretime ayrılması ve kapitalistlerin bu topraklara sahip olması nedeniyle yoksul ve topraksız köylülerin alan oluşturmak amacıyla ormanları yok etmesidir.

Kapitalist toplumlarda öylesine bir gözüdönmüşlük hâkimdir ki sistem daha fazla kâr güdüsüyle hareket ederek doğaya ve insan sağlığına zarar vermekte bu zarardan geri dönmek için ise bireyleri, firmaları ve ülkeleri ağır yükümlülüklerle sokmaktadır. Başta kazandığını sonradan telafi etse de artık doğa eski günlerine dönmek için oldukça ziyandadır.

Liberal kapitalizmin bakış açısından, çevre değerleri birer iktisadi kaynak olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. İnsan merkezli bu bakışa göre doğal kaynakların bizatihi kendi ontolojilerinden kaynaklanan bir değerleri olduğu kabulü yoktur. Bu görüşe göre çevresel değerleri korumanın yegâne gerekçesi insan ihtiyaçlarını karşılamaktır. Diğer bir ifadeyle korunmaya değer olan, ancak insan için faydalı olandır (Bıçkı, 2001: 40). Devletin topluma ve ekonomiye müdahalesine karşı koyan ve “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” felsefesini savunan bazı bilim adamları, çevre sorunlarının varlığını kabul etmekle birlikte bu sorunların piyasa ekonomisinin kendi kuralları ile çözüme kavuşacağını savunmaktadır. Onlara göre, bilim ve teknolojiye ilerlemeler ve piyasa ekonomisi sayesinde, çağdaş toplumun kazandığı uyum gücü, her türlü kaynak sorununu çözecek ve çevre sorunları toplum tarafından kabul edilebilir bir düzeye indirilebilecektir (Keleş, 1992: 268). Ancak dünya nüfusunun küçük bir bölümünü oluşturmasına rağmen yüksek yaşam standardına sahip insanların her geçen gün artan tüketimleriyle kapitalizmin olanaklarını fazlasıyla kullanmaları, kaynakların ve doğanın gün geçtikçe yok olmasına neden olmuştur (Schumacher, 1989: 89). Dünya nüfusunun geriye kalan kısmında ise yüksek yaşam standardına sahip olmak amacıyla büyük çaba sarf edildiği görülmekte ve doğal kaynakların yok edilişi bir döngü halinde devam etmektedir.

### 3.5. Uluslararası sermayeden pay alma mücadelesi

Uluslararası ticaretin gerekliliğini savunanlar, ülkelerin zenginleşmesi için serbest ticaretin gerekli olduğunu düşünmektedir (Badley, 2007: 25). Çevreci pencereden uluslararası ticaret ise artan kârlar, iş olanakları, üretim ve tüketim ile yeryüzündeki doğal kaynakların bilinçsiz biçimde tüketilmesi anlamına gelmektedir.

Çevre sorunlarının küresel bir hal aldığı artık su götürmez bir gerçektir. Mal ve hizmet fiyatlarının çevresel değerleri yansıtmadığı (içselleştirilemediği) durumda dış ticaret, çevre sorunlarının artmasında öncü bir rol oynamaktadır (Cosbey, 1996). Serbestleşmeyle birlikte artan uluslararası ticaret ekonomik faaliyetlerin de artışını sağlamakta bu ise doğal kaynakların öncesine oranla daha fazla tüketilmesine neden olmaktadır (Schultz, 1995: 423).

Uluslararası şirketler zenginliği niceliksel olarak daha fazlasını tüketmek ve daha fazlasına sahip olmak biçiminde görülebilir simgelere indirmediği için, bu şirketler suni bir talep oluşturmakta ve birey taleplerinin sürekli daha yükseğe taşınmasına sebep olmaktadır. Kâr ve fayda ilişkisi toplumsal yaşamın tek ölçütü haline gelmekte ve kâr uğruna ekosistem, insan ilişkileri ve geleceğimiz ağır bir tehdit altına sokulmaktadır.

Yukarıda çevreye olan bakış açımızı değiştiren ve onun bozulmasını normal karşılayabilecek bir algının oluşmasına zemin hazırlayan nedenler anlatıldı. Peki, bu sorunları bertaraf etmek için gerekli olan ve çevreyi bir değer olarak benimseyip ona saygı duyan anlayışı tekrar günümüzde filizlendirmek için yapılması gerekenler nelerdir? Bu çözümlerin başında hiç şüphesiz insanın yine merkezde olduğu gerekçeler vardır. Dünyanın yaşanamaz bir hal alması, iklim değişikliğinin insan ve canlı ölümlerine hatta kıtlığa sebep olması insanoğlunun kendi bindiği dalı kestiği gerçeğini görmesini sağladı ve daha uzun ve sağlıklı bir ömür bencilliği ile çevre hakkı kavramı tartışılmaya başlandı. Tabii bu sürecin başlamasında dünya üzerinde giderek yaygınlaşan hukuk devletlerinin rolü büyüktür. Çünkü hukuk devleti “hakların garanti edilmesi ve korunması” bakımından önemlidir ve herkes sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahiptir düsturu ile hareket etmektedir. Bu ifadeden de görüldüğü gibi insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına ilişkin hukuki müeyyide çevreden çok insan değer ve nitelikleri ile ilgili bir kısıttır. Hukuk devletinde yasalar ahlak ilkelerinden beslendiği ya da ahlaki değerlere ters düşmeyen kurallara dayalı olduğu için çevre de bu olumlu gidişattan nasibini almıştır. Hukuk devletinde suç sayılan bir davranış kuvvetle muhtemel toplum vicdanında da ayıp kabul edilmektedir.

### 5. Çevre Sorunları ve Etik Kavramına İlişkin Düşünsel Temeller

Felsefeciler çeşitli etik gelenekleri çevre sorunlarına uygulamaya başladığında, çalışmalarına iki temel soru yön vermiştir. Bunlardan ilki insanlar ve çevre arasında uygun olan etik ilişkisinin ne olduğu ikincisi ise bu ilişkinin felsefi temelini olup olmadığı sorusudur (Des Jardins, 2006: 198). Çevre etiğinin söylemi öncelikle yaşanan çevre sorunlarına kamuoyu dikkatini çekmek üzerine kuruludur. Çevre etikçileri bireyin, çevreye duyarlı bilinçle davranmasını sağlamak üzere insanoğlunun ve doğanın sürdürülebilir geleceğini tehdit eden politikalara karşı olan bir duruş sergilemektedirler. Çevre sorunlarına artan ilginin doğal bir sonucu olarak bu sorunların çözümüne yönelik çevre etiği görüşleri de oldukça farklılaşmıştır (Yağanak ve Önkal, 2005: 590). Özellikle batı felsefesinin yer aldığı çevre ve etik kavramına ilişkin düşünsel temellerde hem birey hem de toplumsal ahlaka ilişkin sorular çokça yer almış ve bu düşüncelerde çevre

etiği kuramı ahlaki, siyasal, ekonomik, tüzel ve toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.

"Kendisi bir filozof olmamasına karşın, ekolojik bulguları çevre etiğine ilk uygulayan Aldo Leopold (1887 - 1948) olmuştur. Leopold, felsefesinin ana kuralını şöyle tanımlar: "Eğer bir şey biyotik toplum bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruyorsa o zaman o şey doğrudur (değerlidir). Değilse yanlıştır." Bu etik anlayışının uygulamasına pratik örnek şöyle verilmektedir: "Eğer bir milli parkta, geyiklerin sayısı çok fazla artar ve bu hayvanların otladığı alanda bitkiler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalırlarsa o zaman sistemi kurtarmak için belli sayıda geyiğin ortadan kaldırılması etik sorun oluşturmaz" (Tont, 1996: 19 aktaran Fırat, 2003:128). Çevre literatüründe önemli isimlerden biri olan Garrett Hardin ise çevreyi ilgilendiren bir eylemin doğru veya yanlış olduğu kanaatine varabilmek için taşıma kapasitesine vurgu yapmıştır. Ekosistemde yer alan canlılara zarar vermeden bir bölgenin kabul edebileceği veya isteklerin belirli bir sınıra kadar karşılanacağı miktar olarak tanımlanabilecek taşıma kapasitesi bir eylemin doğru veya yanlış olarak değerlendirilip değerlendirilmemesinde önemli bir yere sahiptir. Hardin (1986) eğer bir eylem çevrenin taşıma kapasitesinin aşılmasına neden oluyorsa bu durumun etik olmadığını savunmaktadır. Hatta Hardin de Leopold ile benzer görüşü paylaşmakta ve hayvanları kutsal varlıklar kabul edip sayılarını taşıma kapasitesinin üzerine çıkarmaya hevesli hayvan severleri eleştirmektedir.

Çok sayıda düşünür, iyi ile kötü arasındaki ayırımın hangi ölçütlere dayandırılması gerektiği ve çevrenin bu olgular ile ilişkisi konusunda fazlaca düşünüp doğruyu bulmaya yönelmiştir. Bu düşünürlerden bazıları etik kavramına ilişkin görüşlerini, insanı önemseyen insan merkezli bir yaklaşım çerçevesinde açıklamış; diğer bazıları ise doğayı birincil derecede önemli kabul eden doğa merkezli düşünceler etrafında açıklamıştır. Batı'nın felsefi geleneği genellikle insanlar ile doğal çevre arasında doğrudan bir ahlaki ilişki olduğunu reddetmektedir. Bu geleneğin savunucularına göre sadece insanlar ahlaki olarak değer görmeye layıktırlar. Bu anlamda bu türden etik kuramların temel dayanağı insan merkezli bir anlayışa dayanmaktadır (Des Jardens, 2006: 198). İnsan merkezli yaklaşımı savunan ve insanoğlunu üstün bir varlık olarak algılayan Aristoteles (1983: 18-19), insanları ussallık derecelerine göre oluşturduğu canlılar piramidinin en üst basamağına koymuş ve bitkilerin hayvanlar için, hayvanların da insanlar için var olduğunu öne sürmüştür. Thomas Aquinas ise daha az akıllıların daha çok akıllılar için yaratıldığını ve zincirdeki bir halkanın varoluş nedenini kendisinden daha akıllıya hizmet etmek için olduğunu ifade etmiştir (Ünder, 1996: 65).

J.J. Rousseau, "insanlar arasında eşitsizliğin kaynağı" adlı yapıtında bütün hayvanları doğanın kendisini koruması için duyular ile donattığı bir makine olarak görmüştür. İnsanı ise özgürlük isteğine sahip bir birey olarak görmüş ve hayvandan ayrılan noktasının zekâsının değil özgürlüğünün olduğunu söylemiştir. Bu nedenle hayvanın doğaya uyduğunu insanın ise doğaya direnmekte ve ona karşı durmada sürekli olarak özgür olmak istediğini ifade etmiştir. İyi olanı doğallığa, doğal durumun varlığını sürdürmesine dayandıran Saint Thomas d'Aquinas, en büyük iyiliği Allah'ın ve onun yarattığı doğal düzenin temsil ettiğini ifade etmiş ve bireylerin doğa ile uyumlu olarak yaşamasını, ahlaka ve "iyi" ye yaraşır bir davranış olarak idrak etmiştir (Keleş, 1997: 414).

Aslında insanoğlunun çevre sorunlarına duyarlılığı son yıllarda gelişen bir olgu değildir. Çok eski dönemlerde de, doğanın kutsallığından hareketle, çevre sorunlarına karşı duyarlılık gösteren düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda antik çağlardan bu yana insan-doğa ilişkilerinde uyumu içeren görüşlerin bulunduğu söylenebilir. Eski Yunan'da Aristo ve Platon, Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet gibi dinlerin kutsal kitapları, bu görüşleri yansıtan

bölümler içermektedir. İnsan – doğa uyumuna darbe vuran asıl gelişme 16. yüzyılda ortaya çıkan aydınlanma düşüncesi ile birlikte yaşanmıştır. Doğayı insana bir malzeme olarak gören düşünceleri eleştiren Rousseau ve Marx gibi düşünürlerin ekolojik hareketlere ilham vermesine yol açmıştır (Görmez, 1997: 71).

19. yüzyılda “faydacılık” kavramı ile ilgili çokça çalışma yapan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill, “en çok kişi için en çok fayda sağlayabilen davranışlar” iyidir yaklaşımı ile iyiliği insana hizmet etme amacı ile sınırlamıştır (Keleş, 1997: 414). Yararcı (utilitarian) felsefeye göre, bizim, gelecek nesillere olan borcumuz, sahip olduğumuz yarar seviyesindedir (Streeten, 1986: 11). Ancak gelecek nesillerin kimlerden oluşacağı ve sayıları bilinmediğinden, Bentham, Passmore ve Sidgwick gibi düşünürler, bizimle hiçbir bağlantısı olmayan gelecek nesillerin sahip olabilecekleri menfaatleri tamamen reddetmişlerdir (Carr, 1992: 101). Bunun temel nedeni gelecek nesillerin şimdiki nesillerin mutluluğunu artırma yönünde herhangi bir etkilerinin olmayacak olmasıdır (Başlar, 1992: 38). Bu görüşler nesiller arası etiği, çevreden bağımsız olarak tüketene sağladığı faydayla açıklamakta ve çevre ile gelecek nesilleri hesaba katmayan bir düşünceyi savunmaktadır. İnsan merkezli (antroposantrik) anlayışların yetersiz sayıldığı, hayvan haklarıyla, bitki örtüsü ve türlerinin ve hatta ekosistemin cansız öğelerine dahi önem verilmesi gerektiğini savunan düşüncelerin hâkim olduğu günümüzde, “faydacı” düşüncenin, özgün biçimiyle, çevreci düşünce sistemi ile uzlaşamayacağı açıktır (Keleş, 1997: 414).

Çevrenin korunmasına ilişkin oluşacak etik davranışı açıklayan bir başka görüş, etik davranış ilkelerini mülkiyet hakkı sahipliğiyle açıklamaya çalışmıştır. Bu görüşe göre, eğer herhangi birisi (veya bir devlet) belli bir toprak parçasını geçerli bir yoldan kazanmış ise, bu mülkiyet hakkı o kişiye o şey üzerinde tüketme ve tahrip etme yetkilerini vermektedir (Locke, 1988; Nozick, 1974). Barry, kısa dönemli menfaatler için dahi olsa ağaçların, hayvanların ve toprağın tahrip edilmesini bir hak olarak kabul etmiş; Locke ve Nozick ise bu tahribatın, liberal mülkiyet hakkının doğal bir uzantısı olduğunu ifade etmiştir. Bunun sonucu olarak, şimdiki neslin çevreyi tamamen tahrip etmesi halinde gelecek nesillerin bizleri adaletsizlikle suçlamaları söz konusu olmamaktadır. Burada problemin kaynağı olan nokta, sözleşmede taraf olmayan gelecek nesillerin elinde pazarlık gücünün olmamasıdır (Barry, 1977: 272-273). Bu görüşlere karşın gelecekte bizim yerimizi alacak bizlerden tamamen farklı insanlara temiz bir çevre bırakma konusunda etik sorumluluklarımız var mıdır? sorusuna olumlu yanıt veren düşünürler de olmuştur. Bu soruya ilk olumlu cevaplar, 1970’li yılların başından itibaren verilmeye başlanmıştır. Kant bu soruya geliştirdiği ahlak felsefesi ile cevap vermekte ve sonraki nesillerin de temiz bir çevrede yaşama hakkının var olduğu düşüncesini savunmaktadır. Başkalarına kendisine davranılmasını istediği biçimde davranmayı tavsiye eden insanlık anlayışı, Kant’ın örnek alınmasını sağlamıştır. Onun insanlık anlayışı gelecek kuşakların hesaba katılmasını da gerektirmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 249). Rawls “Bir Adalet Kuramı” adlı yapıtında, gelecek kuşakları önemseyen “kuşaklararası adalet kavramını” kullanmış ve “her kuşağın bir önceki kuşaktan devralmış olduğuna denk bir karşılığı bir sonraki kuşağa devretmesi gerektiği” düşüncesini dile getirmiştir.

Çevre etiğinin kavramsal sınırlarının kesin olarak çizilememesi ve bireysel kullanıma açık olması, pek çok çevre etiği görüşünü ortaya çıkarmış, bir anlam ve kavram kullanımı göreceliğiyle karşı karşıya kalınmıştır (Yağanak ve Önkal, 2005: 590-91). Ancak yukarıda açıklanan insan merkezli düşünsel temellerin hepsinin birleştiği ortak nokta insanoğlunun ayrıcalıklı olduğu ve insan mutluluğunun tek kabul edilebilir hedef olduğudur. İnsan merkezci etiği savunan düşünürlerin doğayı dışta bırakmaları ve doğayı insanın kullanımına sunmaları, bu nedenle doğaya karşı bir yükümlülük geliştirmek bakımından yetersiz kalmaları yeni

çevreci etik kuramlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Artık modern topluma ait etik kurallar insanı doğa karşısında üstün gören önceki görüşlerin aksine endüstriyel çağın getirmiş olduğu tüketim alışkanlığına ilişkindir. Bu görüşler tüten bacanın medeniyet olarak algılanması ve bu arada doğanın katledilmesini temelden reddetmektedir.

Modern toplumda, tüketimin insanın refahı ve mutluluğu için gerekli bir süreç olduğunu öne süren görüşler çoğunlukta olsa da tahrip gücü giderek artan, rekabeti birincil önceliğe koyan ve başarı ölçütü olarak yalnızca nicel kazançların öne geçtiği bir dönem, zorunlu olarak kendi karşıtlarını da üretmiştir. Böyle bir düşüncenin savunuculuğunu yapan ve sorunun varolmayacak noktasında değil insanın doğasının bir sorunu olduğunu düşünen Rudolf Bahro kapitalizmin temel dinamiklerini kıyasıya eleştirmekte ve imha edici, yayılmacı karakterin yerleştiği sanayi uygarlığının, toplumu tüketime endekslemesinin sorgulanması gerektiğini söylemektedir (Yağanak ve Önkal, 2005: 594). Konuyu refah açısından ele alan Catton (1982) ise “insan ve refahı” pahasına yapılan ekonomik aktivitelerin istenmeyen çok fazla sorunu içinde barındırdığından refah kavramının tartışmalı bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Artan tüketimi karşılamak için yapılan üretim; hava ve su kirlenmesi, doğal kaynakların tüketilmesi ve birçok bitki ve hayvan türünün yok edilmesi gibi ortaya çıkardığı sorunlarla refahın içerdiği iyimser anlamı geçersizleştirmiştir. Catton, batı toplumlarında ortaya çıkmış olan endüstrileşmenin insan refahını hedeflemiş olmasına rağmen bunun yerine doğal çevreyi “vurduğunu” belirterek bu olguyu, kitabına da verdiği isimle “Yanlış Hedef” olarak adlandırmıştır.

Özet olarak yeni ekolojik paradigma, Batı toplumlarının egemen bilimsel ve toplumsal anlayışına karşı çevreci bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte gerek batılı toplumlarda gerekse batılı olmayan birçok toplumda insanı üstün gören dünya görüşü halen egemen görüş olmaya devam etmektedir. Bu nedenle doğayı üstün gören yeni ekolojik paradigmanın halen toplumsal düzeyde çok fazla etkin olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır (Dunlap ve Catton, 1994 aktaran Tuna, 2007: 195).

## 5. Bütüncül Çevre Etiği ve Sürdürülebilir Kalkınmaya Doğru Yöneliş

Hayatın bütün alanlarının birbirleri ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde çevrenin bir değer olarak kabul edilmesi bütüncül bir dönüşümle mümkündür. Aydınlanma ve onun ürettiği pozitivizm ve onların ürünü olan değerlerin sorgulanmasıyla başlayan süreçte, hayatın bütün alanlarının dönüştürülmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Mevcut üretim ve tüketim biçimi ve ilişkilerinin bu şekilde sürmesiyle, çevrenin korunması mümkün değildir (Görmez, 1997: 91).

Michel Serres (1995), insanın doğa üzerinde kurmaya çalıştığı egemenlik ve sahiplenmeyle, çevrede onarımı ve geri dönüşü mümkün olmayan büyük zararlar meydana geldiğini ileri sürmüş ve insan-doğa ilişkisini yeniden kuracak bir sözleşme imzalamaya vaktinin geldiğini belirtmiştir (Serres, 1995: 15). Yeni bir “çevre sorumluluğu” geliştirmeyi hedefleyen bu tür bir sözleşme, temelde doğayı koruma ve geliştirmenin, salt insanlar için değil, olması gereken etik için ve doğanın yaşama hakkının kendiliğinden var olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla günümüzdeki etik değerler doğanın yaşam içinde önemli bir değere sahip olduğunu ve ekonomi, toplum ve çevre açısından sürdürülebilirliğin ancak bu değere sahip çıkılmasıyla mümkün olacağını savunmaktadır.

Günümüzde yaşanan ekolojik sorunların dünyayı mekanik biçimde algılayan ve tasarlayan modernist dünya görüşünün bir sonucu olduğu artık bilinmektedir. Bu dünya görüşüne ait; devlet, toplum, insan ve ekonomi yaklaşımlarının ciddi çevre sorunlarına yol açtığı da aşikârdır

(Görmez, 2007: 239). Endüstriyel dönemin başarısı, her şeyden çok ucuz ve bol enerji ve hammaddelerin varlığına dayandırılmıştı. Şimdi ise ortaya çıkan "yok"luk, bol ve ucuz enerji ve hammaddelerin tükenmezliği kuramını kökünden sarsmaktadır (Fırat, 2003: 130). Çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurgan biçimde kullanılmasını reddeden, gelecek nesillerin korunması için daha pozitif adımlar atılmasını sağlayacak olan sürdürülebilir kalkınma, yaşayan ve gelecekte yaşayacak tüm insanların, mevcut çevresel sınırlar dâhilinde, sosyal ve ekonomik gelişmeye adil olarak katılmalarını sağlayabilmek için gerekli olan üretim ve tüketim tarzlarındaki değişimlerle ilgilidir (Giddings vd., 2002: 194). Bu özellikleri nedeniyle sürdürülebilirlik kavramı, çevresel değerleri dikkate alan ve kaynakların optimal düzeyde kullanımını amaçlayan etik değerlerle iç içedir. Sürdürülebilirlik, dünyanın taşıma kapasitesiyle -çoğunlukla bireysel ve toplu insan davranışlarının değiştirilmesi yoluyla- ilişkilidir. Nüfus artış oranının azalması, doğal kaynaklara alternatifler bulunması, sürdürülebilirlik kavramıyla tutarlıdır. Sürdürülebilirlik, bir dizi çevresel sonuçları olan etik bir ilkedir (Portney, 2003: 6).

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin gelişmeler Malthus ile başlayan gelecek kaygısıyla birlikte olgunlaşmaya başlamıştır. İnsan ölümlerinin artması ve gelecekte de yaşanabilir bir dünyaya ilişkin gelecek kaygısı, 20. yüzyılın ikinci yarısında, toplumların çevre sorunlarına daha ciddi eğilmelerini sağlamıştır. Çevre sorunları konusunda ciddi önlemler almaya yönelik çalışmalar yapan Birleşmiş Milletler (BM), 1969 yılında yapılan bir konferansta BM Örgütü üyelerinin en çok on yıl içinde eski çatışmaları bir kenara bırakarak çevreyi korumak için birleşmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra 1972 yılında yayınlanan "Büyümenin Sınırları" adlı rapor dünyada süregelen dengesiz gelişmenin önlenememesi halinde, insanlığı bekleyen felaketin haberciliği görevini üstlenmiştir. Bu gelişmelerin ardından ortaya çıkan ve gelecek nesillerin korunması için daha pozitif adımlar atılmasını sağlayacak olan sürdürülebilir kalkınma kavramı, ilk olarak 1980 yılında BM tarafından hazırlanan World Charter for Nature'de ve daha sonra ayrıntılı olarak 1987'de yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda ekolojik ve ekonomik bir prensip olarak kabul görmüştür. Günümüzde ise çevresel kaliteyi dikkate alan ve kaynakların uygun değerde (optimum) kullanımını amaçlayan "sürdürülebilir kalkınma" modeli, uzun dönemli büyümeyi dikkate alan anlayışla iktisat literatüründe sıkça tartışılma imkânı bulmuştur. Böylece 21. yüzyılın yeni paradigması, ekonomik kalkınmanın çevrenin korunmasıyla birlikte sağlanması gerektiği olmuştur (UN, 1982; Handl, 1991: 24-28; Pearce vd., 1993: 19). Bu yeni paradigma ile üretim ve tüketim kalıplarıyla bütünleşen klasik ekonomi anlayışı yerini üretimin kısıtlı bir ekosistem içinde oluştuğunu ve çevrenin ekonomiyi birlikte önem verilmesi gereken bir değer olduğunu özümseyen bir anlayışa bırakmıştır.

## 6. Değerlendirme ve Sonuç

Çevre sorunlarını yalnızca çevre kirlenmesi veya çevrenin korunması olarak anlamak bizi yanılgıya düşürebilir. Öncelikle toplum ve birey için yaşamsal önem taşıyan doğanın, savurganca ve ölçsüz biçimde kullanılmasının ardında yatan dürtülerin ortaya konulması gerekir. Bu durumda doğanın tahribinin önlenmesi bireycilik, kâr dürtüsü, ekonomik ve siyasi ilişkiler gibi olguların irdelenmesiyle mümkün görülmektedir. Çevrenin tüm bireyleri dolayısıyla toplumu ilgilendiren global bir sorun olduğu ve çevre kirliliğini oluşturan her olayın temelinde "toplum yararına aykırılık" olduğu unutulmamalıdır.

Çevre hareketi ve doğanın korunması öncelikle bireyin ahlaki davranışlarının ve alışkanlıklarının değişmesiyle başlar. Etik, öncelikle kişinin kendisiyle, sonra fiziki çevresiyle, sonra da toplumsal çevresiyle olan ilişkisiyle ortaya çıkan bir problematiktir. Dolayısıyla

problematiğin çıkış noktası da çözüm noktası da birey olarak görünmektedir. Gelecek kuşaklara temiz bir çevre bırakabilmenin ve çevre ahlakına sahip olan insanların çoğunlukta olduğu bir dünyanın var olabilmesinin nüfusun kontrol altına alınmasının yanında doğal kaynakları koruyan bir eğitim, davranış ve çevre etiğinin geliştirilmesiyle mümkün olacağı açıktır.

Bunun içinde kamuoyunun, toplumun, bireylerin ve firmaların çevreye ilişkin algılarına yalnızca insan merkezli bakış açısı değil çevre merkezli bakış açısını da eklememesi gerekmektedir. Çevre ahlakındaki olumlu değişimde, insan ırkından olmayan her şeyin, madde ve kaynakların, hayvan ve bitki topluluklarının yalnızca insanlık için yaratılmadığının anlaşılması önemli bir adım olacaktır. Çünkü insanoğlu da diğer varlıklar gibi doğal ağ ve düzen içinde bir parçadır ve onlarda diğer varlıkların dışında veya üstünde olmayıp bütünün önemli bir parçasıdır.

## KAYNAKÇA

- Akış, S. (2000), “Kıbrıs’ta Çevre Bilinci”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 1(1): 7-17.
- Aristoteles (1983), Politika, (Çev.) Mete Tunçay, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Armstrong, J. S. ve R. G. Botzler. Environmental Ethics: Divergence and Convergence. New York: Mc Graw-Hill, 1993.
- Aybay, A. “Çevre ve Hukuk”, Ruşen Keleş (Ed.). İnsan Çevre Toplum içinde. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 1997, ss.309-322.
- Radley, B. (2007), “Preface to Will Globalization Destroy the Environment?”, D. Miller (Ed.), Current Controversies: Globalization içinde, Detroit: Greenhaven Press.
- Barry, B., Justice Between Generations, in Hacker's Law, Morality and Society, Oxford, 1977.
- Başlar, K. (1992), “Uluslararası Çevre Hukukunda Gelecek Nesillerin Durumu”, Ekoloji Dergisi, ss. 38-41.
- Başol, K., M. Durman ve H. Önder. (2007), Doğal Kaynakların ve Çevrenin Ekonomik Analizi. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Bıçkılı, D. (2001), “Batı Düşüncesi, Liberal Kapitalizm ve Çevre”, Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı:2, ss.33-42  
<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayi02/Bicki.pdf> (Erişim Tar. 28.04.2007).
- Bookchin, M. (1994), Özgürlüğün Ekolojisi; Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü, (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (1996), Ekolojik Bir Topluma Doğru, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Botkin, D. B. ve E. A. Keller (1998), Environmental Science: Earth as a Living Planet. Newyork: John Wiley and Sons Inc.
- Carr, I. M. (1992), "Saving the Environment- Does Utilitarianism Provide a Justification?", 12 Legal Studies.
- Christopher, F., (2006), Environmental Virtue Ethics, Ethics & the Environment - Volume 11, Number 1.
- Cosbey, A. (1996), “The Sustainable Development Effects of the WTO TRIPs Agreement: A Focus on Developing Countries”, Winnipeg: International Institute for Sustainable Development,

[http://www.iatp.org/files/Sustainable\\_Development\\_Effects\\_of\\_the\\_WTO\\_TRI.htm](http://www.iatp.org/files/Sustainable_Development_Effects_of_the_WTO_TRI.htm) (Erişim Tar. 28.04.2007).

- Çoban, A. (2002). Çevreciliğin İdeolojik Unsurların Eklemlenmesi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 57(3).
- Des Jardins, J. R. (2006), Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş, (Çev. Ruşen Keleş), İmge, İstanbul.
- Dunlap, R. E. ve W. R. Catton, (1994), "Struggling with Human Exem...", The American Sociologist, 53:113-135.
- Ertan, K. A. (1998), "Çevre Etiği", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 31, Sayı 1, Mart, s. 125-139.
- Ertürk, H. (1996), Çevre Bilimlerine Giriş. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, No:10, Bursa.
- Fırat, A. S. (2003), "Çevre Etiği Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 58(3), ss.105-144.
- Freiman, C. (2006), "Environmental Virtue Ethics", Ethics and the Environment, Volume 11, Number 1, ss. 133-138.
- Giddings, B., B. Hopwood ve G. O'Brien (2002), "Environment, Economy And Society: Fitting Them Together Into Sustainable Development", Sustainable Development, 10.
- Gouverneur, J. (1997), Kapitalist Ekonominin Temelleri: Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş (Çev. F. Başkaya), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Görmez, K. (2007), "Sürdürülebilir Kalkınmacılıktan Yağmalanan Kıyılara, Türkiye'nin Kıyı Politikası", A. Mengi (Ed.). Çevre ve Politika: Başka Bir Dünya Özlemi içinde, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 239-246.
- Görmez, K., (2003), Çevre Sorunları ve Türkiye, 3. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Görmez, K. (1997), Çevre Sorunları ve Türkiye, Gazi Büro, Ankara.
- Haila, Y. ve R. Levins, (1992), Humanity and Nature, Ecology, Science and Society, London: Pluto Press.
- Handl, G. (1991), "Environmental Security and Global Change; The Challenge to International Law", Yearbook of International Environmental Law.
- Hardin, G. (1986), Cultural carrying capacity: a biological approach to human problems. BioScience, 36(9), 599-606.

- Hardin, G. (1974), Commentary: Living on a Lifeboat. *BioScience*, 24(10), 561-568.
- Heywood, A. (1999), *Political Heywood Theory*, St Martin's Pres, America, ss.197
- İlkin, A. (1998), *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, Yön Ajans, İstanbul.
- Karakoç, A. G. (2004), "Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım", M.C. Marin ve Uğur Yıldırım (Ed.). *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler içinde*. İstanbul: Beta, ss. 59-74.
- Keleş, R. (1992), "Çevre ve Siyaset", Ruşen Keleş (Ed.). *İnsan Çevre Toplum içinde*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1997), "Çevre, Yurttaş, Sorumluluk", Ruşen Keleş (Ed.). *İnsan Çevre Toplum içinde*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. ve C. Hamamcı (2005), *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.
- Keleş, R. (1997), "Çevre, Yurttaş, Sorumluluk", Ruşen Keleş (Ed.). *İnsan Çevre Toplum içinde*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kuçuradi, İ. (2006), *Etik, Türkiye Felsefe Kurumu, Türk Felsefesi Ya da Simurg Dizisi*, Yayın No: 5, Ankara.
- Leggett, J. A. (2007), *Climate Change: Science and Policy Implications*. CRS Report for Congress, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Locke, J. (1988), *Two Treatises of Government*, Ed. P Laslett, Cambridge University Press.
- Marin, Mehmet C. (2004), "Sistem Yaklaşımıyla Ekosistemde Enerji ve Maddenin Dönüşümü ve Ekolojik Sorunlar", M.C. Marin ve Uğur Yıldırım (Ed.). *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler içinde*. İstanbul: Beta, ss. 31-58.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The limits to growth*. New York, 102.
- Nozick, R. (1974), *Anarchy, State Utopia*. Basic Books, New York.
- Önder, T. (2003), *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Ankara: Odak Yayınevi.
- Özer, Ö. (1998), "Çevre Konusunda Tanımlar ve Açıklamalar", *Çevre sorunlarına Giriş, Mobil Yayınları*, İstanbul.
- Özer, M. A. (2001), *Yeşil Hareket: Alman Yeşilleri Üzerine Bir Değerlendirme*, G. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 1-26.

- Pearce, D., A. Markandya, E. B. Barbier, (1993)Yeşil Ekonomi İçin Mavi Kitap, (çev: Türksen Kafaoglu, Arslan Baser Kafaoglu), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Pieper, A. (1999), Etik, Ayrıntı Yayınları, Ankara.
- Portney, K.E. (2003), Taking Sustainable Cities Seriously: Economic Development, the Environment and Quality of Life in American Cities, Cambridge MA, MIT Pres.
- Rock, M. T. "Pollution Intensity of GDP and Trade Policy: Can the World Bank Be Wrong?," World Development, 24/3: 471-479, 1996.
- Keleş, R. ve C. Hamamcı, (2002), Çevrebilim, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Schultz, J. (1995), "The GATT/WTO Committee on Trade and the Environment--Toward Environmental Reform", American Journal of International Law, Vol. 89, No. 2.
- Schumacher, E. F. Küçük Güzeldir. Cep Kitapları. İstanbul, 1989.
- Selsam, H. (1995), Etik, Yeni Değerler ve Özgürlük, (Çev. Yüksel Demirekler), Yaba Yayınları, 1. Basım, Ankara.
- Serres, M. (1995), The Natural Contact, (Çev. E. MacArthur, W. Paulson), University of Michigan Press, Michigan, USA, 154 s.
- Severinghaus, J.P., W.S. Broecker, W.F. Dempster, T. MacCallum and M. Wahlen, (1994), Oxygen loss in Biosphere 2, EOS Trans. Am. Geophys. Union 75 (3).
- Streeten, P. (1986), "What do we Owe the Future?" 12 Resources Policy.
- Tuna, M. (2007), "Çevrecilik: Tarihsel, Teorik, Felsefi Temelleri ve Küreselleşmesi", A. Mengi (Ed.). Çevre ve Politika: Başka Bir Dünya Özlemi içinde, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 187-220.
- UN, World Charter for Nature, A/RES/37/7, 1982, <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm> (Erişim Tar. 28.04.2007).
- Uslu, O. (1990), "Sanayileşme ve Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları, Sürekli ve Dengeli Kalkınma Kavramı Açısından Bir Tartışma", Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Ünder, H. (1996), Çevre Felsefesi, Etik ve Metafizik Görüşler. Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Yağanak E. ve G. Önkal, (2005), "Çevre Felsefesi", Felsefe Ansiklopedisi, Ed. A.Cevizci, Cilt:3, 2005, ss.589-595, [http://www.guncelonkal.com/PDF/cevre\\_etigi\\_maddesi.pdf](http://www.guncelonkal.com/PDF/cevre_etigi_maddesi.pdf) (Erişim Tar. 28.04.2007).

- Yıldız, K., Ş. Sipahioğlu ve M. Yılmaz, (2005), Çevre Bilimi, 2. Baskı, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Yılmaz, A., E. Taşkın ve Y. Bozkurt (2005), “Doğal Kaynakların Korunmasında Çevre Yönetiminin Etkinliği”, D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13.
- Yiğit, V. (2007), “Çevre Korumada Etik ve Akılcı Yaklaşımlar”, Yeşil Ufuklar, Yıl 3, Sayı 2.